

დიალექტური ლექსიკის ადგილი სალიტერატურო ენაში

დიალექტური ენობრივი მასალიდან, როგორც ცნობილია, მხოლოდ ლექსიკა შეიძლება იქცეს სალიტერატურო ენის კუთვნილებადაც (გარკვეულ შემთხვევებში, რამდენადაც დიალექტურ ლექსიკას შეიძლება ახასიათებდეს სპეციფიკური სიტყვათწარმოებითი აფიქსები, ამდენადვე სიტყვასთან ერთად საერთო ენაში მოსალოდნელია აღმოჩნდეს ამ რივის აფიქსური ელემენტებიც), თუმცა აქაც ერთგვარი კანონზომიერება უნდა იყოს დაცული. თუ სალიტერატურო ენას რომელიმე საგნის ან მოვლენის სახელწოდება უკვე აქვს დამკვიდრებული (იგი, ჩვეულებრივ, მომდინარეობს ფუძე დიალექტიდან) — სალიტერატურო ენის მონოლითური ხასიათის შესანარჩუნებლად — საჭირო აღარ არის მისი დიალექტური სინონიმური წყვილებით გართულება (მაგ., იხვის გვერდით აღარ არის საჭიროება სალიტერატურო ენაში მას შეეცილოს დიალექტური კვატა, ან გოგო-ს გვერდით დაფუყენოთ დიალექტური ძღაბი და მისთანანი. აქ მხედველობაში არა გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა გარკვეული კოლორიტის შესაქმნელად მათ მიმართავს მწერალი).

სხვა მხრივ კი დიალექტური ლექსიკა სალიტერატურო ენის ლექსიკური შემადგენლობის განვითარების ძირითადი წყაროა. ბუნებრივია, პირველ რიგში ამ მიზნით ენა მიმართავს სალიტერატურო ენის ფუძე დიალექტს (ჩვენს შემთხვევაში — ძირითადად ქართლ-კახურს), მაგრამ სალიტერატურო ენის ლექსიკური შემადგენლობის დახვეწა-გამდიდრებისათვის საჭირო სისრულით უნდა იქნეს გამოყენებული ყველა დიალექტის ლექსიკური მონაცემები.

დიალექტური ლექსიკის გამოყენების მხრივ განსხვავებული ვითარება შეიძლება გვექონდეს სხვადასხვა სალიტერატურო ენაში.

ძველი და განვითარების უწყვეტი ტრადიციის მქონე სალიტერატურო ენებში, რა თქმა უნდა, დიალექტური ლექსიკის შეჭრა ძირითად სიტყვიერ ფონდში ნაკლებად არის მოსალოდნელი, ღრთთა ვი-

თარებაში მას უკვე ვარკვეულად ჩამოყალიბებული სახე აქვს მიღებული, სამაგიეროდ, იგივე არ ითქმის ახალდამწერლობიან ენებზე. ამ ენებში დიალექტური და სალიტერატურო ასე მკვეთრად არ უპირისპირდებიან ერთმანეთს. ერთი და იმავე საგნის სახელად აქ დიალექტური სახეობები უფრო თავისუფლად მონაცვლეობენ.

სხვადასხვა მოცულობით აისახება დიალექტური ლექსიკა სხვადასხვა სალიტერატურო ენაში ასევე თვით ენის დიალექტური შედგენილობის მიხედვით: რაც უფრო დიალექტურად დიფერენცირებულია ენა, მით უფრო მეტი დიალექტური წარმომავლობის სიტყვები აისახება სალიტერატურო ენაში. კერძოდ, ქართული ენა, ვაგრცვლებული შედარებით მცირე ტერიტორიაზე, საკმაოდ დიფერენცირებულია დიალექტურად. ამის შესაბამისად სხვადასხვა კუთხის დამახასიათებელი რეალიების ამსახველი დიალექტური ლექსიკა საკმაოდ გილს იჭერს და დაიჭერს ქართულ სალიტერატურო ენაში.

ენის ლექსიკურ შემადგენლობას ღრთთა ვითარებაში საერთოდ, და განსაკუთრებით ჩვენს ეპოქაში, დიდი ცვლილებები მოხდის. ახალი საგნები, ახალი მოვლენები, თვით სალიტერატურო ენის გამოყენების არეალის გაფართოება მოითხოვს ენობრივი რეზერვის ამოქმედებისა და ვააქტიურების გზით ენის ლექსიკური შემადგენლობის გამდიდრება-დასხვეწას. ამ საქმეში ფრიალ მნიშვნელოვანია სწორედ დიალექტური ლექსიკის როლი.

სხვადასხვა დიალექტის მეტყველებაში დაცულია მრავალი ლექსიკური ერთეული საერთო ენის ბუნებასთან შეხამებულ თავისებურ სიტყვაწარმოებით საშუალებებთან ერთად (ქართული ენის დიალექტებისათვის ამ მხრივ დამახასიათებელი — რაიმე თვისების მქონელობის გამომხატველი, კინოზობითობის ამსახველი და მსგავსი აფიქსები), რომლის ჩართვა საერთო ხმარებაში დიდად შეუწყობს ხელს სალიტერატურო ენის ლექსიკის შემდგომ განვითარებას, შეუწყობს ხელს იმ პრაქტიკული საკითხების გადაწყვეტას, რომლებიც ყოველდღიურად წამოიჭრება ჩვენი ცხოვრების სწრაფი ტემპის პირობებში სალიტერატურო ენის გვეგმაზომიერი განვითარებისას.

ხშირად სპეციალისტებს უჭირთ სათანადო მოხდენილი წარმოება შეურჩიონ ახალ ცნებას, საგანს, მაშინ როდესაც ამა თუ იმ კუთხის მეტყველებაში შეიძლება დაიძებნოს ამისათვის ადეკატური მონაცემი.

საჭირო ვახდა, მაგალითად, რუსული „незразмерный“-სთვის ისეთი ქართული შესაბამისის მორგება, რომელიც გზას გაიკაფავდა ენაში და ადვილად დამკვიდრდებოდა. მიმართეს უზომო-ს, უსა-

ზომო-ს, მაგრამ ეს არ გამოდგა; შეიქმნა ვნებითის წარმოების ფორმაზე დაყრდნობით იწველებადი. ხელოვნურობის იერი დაპყვება და ვერც ეს დამკვიდრდა.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ფონდში დაცულია დიალექტური ლექსიკონების მასალები. ერთ-ერთ რაჭულ მასალაში ამოტივტივდა სიტყვა **მაწევანა** (დიალექტური „მარწევანა“ ფორმის სახით) სათანადო საილუსტრაციო ტექსტში ასეთი აღვლინა: „წინდა მოგიქსოვე (ეუბნება ბებია შვილიშვილს), პატარა არი, მაგრამ ჩაიცი, **მაწევანა** არის და მოვერგება“-ო.

აი ეს წარმოება თავისი მ(ა) — **ან-ა** აფიქსაციით უფრო მოხდენილი გამოდგა ზემოთ მოყვანილი შემთხვევისათვის. იყო ცდა ახალი სიტყვის წარმოებისა გარკვეული ტიპის ვნებითის ფორმის მეშვეობით (ძველ ქართულში ნაცადი წარმოების მსგავსად), ხალხმა კი აწარმოვა მ-ტყივ-ან-ა,-, მ-ცივ-ან-ა (მდრ. აგრეთვე — **მარქენალი**) ტიპის მიხედვით.

იგი ადეკვატურად და მოქნილად გადმოგვცემს საჭირო ცნებას და ამიტომაც ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭომ იგი მოიწონა და გზა გაუხსნა მის ჩართვას სალიტერატურო ენის საერთო ლექსიკურ ფონდში.

აქ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ერთია ასეთი დიალექტური მასალის მოპოვება, გამოვლენა და, მეორე მისი დროული გამოყენება, ჩართვა საერთო ეროვნულ ლექსიკონში. ამ მიმართულებით მეტად აწყობილი მუშაობა მოგვეთხოვება, გადაუდებელი საქმეა დროულად დაძებნა და გამოყენება დიალექტებში არსებული სარგზერვო ფონდისა.

ენას, მაგალითად, დასჭირდა რუსული ვანოტქმის „МОЛОЧНЫЙ ПРОДУКТ“-ის შესატყვისი ქართულად და თითქოს სავსებით შესიერად ითარგმნა კიდევ იგი „რძის ნაწარმ“-ად. საჭირო კი იყო მისი ასეთი აღწერიბი გადმოცემა? ქართული ენის დიალექტები ნუთუ არ გვაწვდიდა ამისათვის შესაფერ ლექსიკურ ერთეულს?

ამ დანიშნულებით მრავალი სიტყვა დადასტურდა სხვადასხვა ქართულ დიალექტში:

წველა და **წველაული** რაჭულში („წველა და წველაული ერთია. წველაული არის რძე, ხაჭავა, ერბო, ყველი, ნაღული, რაც რძიდან გამოდის“)¹.

¹ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961, გვ. 691.

წუალო (წველი) ამავე გაგებით ნახმარი აქვს ზაზა ფანასკერტელიც იციშვილს².

ამავე სიტყვის მნიშვნელობისათვის საყურადღებოა გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ის ადგილიც, სადაც ვკითხულობთ „...გიორგიწმიდობისა თითქმის რაღ დადგეს. ნარხვად წუე ლითა ვიდრე ვიორგიწმიდობამდმ. ეგრემთვე ქრისტეს-შობისა მარხვანი და წმიდათა მოციქულთანი საეკლესიოდ დიდითა მოღუაწებითა და კეთილად-კრძალულებითა აღასრულნიან“³. ამავე მნიშვნელობით მას ვადასტურებთ ვიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებაშიაც:

„ეგრეთვე ჰყოფდა წმიდად ესე, რამეთუ ძაძაღ შეემოსა და უჯამლოდ და თაელია და უღუნომ და უწუელოდ ვიდოდა გზასა მას იწროსა, რამეთუ დღესა შინა ერთგვის მიიღის პური და წყალი“⁴.

იქვე, ცოტა, ქვემოთ ვკითხულობთ:

„...რამეთუ იჯმნა სრულიად ღვნისაგან და წუელიხა. და ჰმოსიედ სამოსლად მისა ქუეშე ძაძაღ ფიცხელი, ხოლო მას ზედა საფარველად ჩოჯად ერთი და, რაითა არა განეაგრძო სიტყუად ჩემი, ყოველნივე სათნოებანი თავსა შორის თუსსა დაიუწჯნა...“⁵

ხევსურულსა⁶ და მთიულურში⁷ ამავე გაგებით გვხვდება **ნაწველ-ნადღევაზი** (ასევე თუშურში დასტურდება **წველა-ადღევაზი**). იმავე მთიულურში იხმარება აგრეთვე **რძეული**⁸, იმერხელურში გამოიყენება

² იხ. ზაზა ფანასკერტელი-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი, კარაბაღი, ტექსტი მოამზადა, გამოკვლევება, შენიშვნები, საძიებლები და ლექსიკონი დაუროთ პროფ. ნიხილ შენგელიამ, თბ., 1978.

³ იხ. ნ. მარის გამოცემა: Житие Григория Хандатийского, С.—Петербург, 1911, თავი XII, გვ. 31—34.

⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II (XI—XV სს.), დასაბუქლად მოამზადეს ილ. აბულაძემ; ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაბაძემ, ც. ჭურციავამ, ც. ჭანკიევამ და ც. ჯღამაიამ; ილია აბულაძის ხელმძღვანელობით და რედაქციით, თბ., 1967, გვ. 120, 23—26.

სხვა რედაქციებში აღნიშნული სიტყვის ადგილას მითითებულია **უწყლო**, **უწყალო** (იქვე, მწმ. 27). კერძოდ, აღ. ხახანაშვილისეულ გამოცემაში ამ ადგილას იკითხება **უწყლო** (იხ. ათანის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი აღაპებით. თბ., 1901, გვ. 292).

საბა ორბელიანს ამავე გაგებით მოჰყავს სიტყვა **საურწყლო**, რომელსაც ასე განმარტავს: „სძე, ერბო, ყველი და მისთანანი“.

⁵ იქვე, გვ. 129, 22—28.

⁶ აღ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960, გვ. 267.

⁷ ლ. კაიშაური, მთიულურის დარგობლივი ლექსიკა, თბ., 1967, გვ. 223.

⁸ იქვე, გვ. 267.

ამ შინაარსით — წოვა-ა⁹, იმერულში — ძროხეული¹⁰, თუშურში — საჯღურაღე¹¹, ქართლურში — თეთრეული¹² და სხვ.

ამთგან განსაკუთრებით საყურადღებოა თეთრეული. იგი აღმოჩნდა ქართული ენის ფუძე დიალექტში — ქართლურში. მის ზემოთ მოყვანილ გაგებას მხარს უჭერს თუშური დიალექტიც, და არა თუ ოდენ ქართული დიალექტები, იგი სავსებით შესაფერისი გამოდის აღნიშნული შინაარსით საერთო ქართველური სახელდებისათვის. კერძოდ, მეგრულში ამ მნიშვნელობით იხმარება იმავე სემანტიკის მქონე ჩეობუა: „ჩეობუა ვა არკუ ღო მუთუნი“ („თეთრეულია“, ე. ი. რძის ნაწარმი, არ აკლია და არაფერი“).

ამრიგად, სავსებით შესაფერისი სიტყვა არ იქნა გამოყენებული თავისი დანიშნულებით. ამას სხვა გარემოებამაც შეუშალა ხელი: კალკირების გზით თეთრეული დაკავებული აღმოჩნდა რუსული სიტყვის „дешнѣ“-სთვის, რამაც, თავის მხრივ, შეზღუდა ქართ. საცვაღოს ამ დანიშნულებით გამოყენება. საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ დ. ჩუბინაშვილი რუსული дешнѣ-ს თარგმანში „თეთრეულს“ არ იყენებს¹³.

სხვა მაგალითიც შეიძლება მოგვეყვანა: მეცნიერების წინსვლამ მოითხოვა რუსული давление-ს შესაბამისი ტერმინის შექმნა. შეიქმნა კიდევ ასეთი ტერმინი წნევა. ტერმინი საკმაოდ მოქნილი გამოდგა (თუმცა აღუნიშნავთ, რომ იგი „უკანონოდ“ არის ნაწარმოებობი).

სამაგიეროდ, საგულისხმოა, როგორ მოიქცა ამ შემთხვევაში ხალხური მეტყველება. დიალექტებში, კერძოდ, ზემომიგრულში, ქ. ძოწენიძის მასალის მიხედვით, „სისხლის წნევისათვის“ გამოიყენება „სისხლის კმევა“ („ეჭიმმა მითხრა: ნორმალური სისხლის კმევა ვაქო“)¹⁴.

აქ, რა თქმა უნდა, ამ რივის ფაქტები იმიტომ არ გავიხსენეთ, რომ უკვე დამკვიდრებულთა შეცვლას მოითხოვდეს ვინმე, მაგრამ ამგვა-

⁹ ი. ვივინეიშვილი, ე. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, გვ. 655.

¹⁰ ქეთევან ძოწენიძე, ზემომიგრული ლექსიკონი, თბ., 1974.

¹¹ ი. ვივინეიშვილი, ე. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, გვ. 584.

¹² ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. IV, თბ., 1955. თეთრეული მნიშვ. 2.

¹³ იხ. Русско-грузинский словарь, составленный Д. Чубиновым, Тифлис, 1901.

¹⁴ ქ. ძოწენიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 360.

რი მოვლენებისათვის ანგარიშის გაწევა უთუოდ საჭიროა ლექსიკურ შესაბამისობათა და სინონიმთა შერჩევისას.

სალიტერატურო ენის შემდგომი გამდიდრება-დახვეწისათვის გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენს შეძლებისდაგვარად სრულად იქნეს გამოვლენილი დიალექტური ლექსიკური ერთეულები (მათი გავრცელების არეალის ჩვენებით), რათა მათ შესაბამისი ადგილი მიეჩინოს საერთო სალიტერატურო ენის მიმოქცევაში.
